

Jedrska proliferacija

Jedrsko razraščanje in jedrsko širjenje

1.0. UVOD

Med številnimi polstoletnimi obletnicami, ki smo jih obeleževali v letu 1995, je bila tudi takšna, ki nas navdaja z mešanimi občutki. Bilo je 16. julija leta 1945, ko je človek dokončno stopil v atomsko ali jedrsko ero svojega obstoja. Odkritje temeljnih skrivnosti atoma je velikemu delu človeštva omogočilo velik znanstveno-tehnološki in gospodarski napredek, hkrati pa ga kot biološko vrsto postavilo pred izziv preživetja, ki nima presedana. Nastop jedrske ere se je namreč najprej in predvsem odrazil v nuklearizaciji vojaške sile, ki je postopoma dosegla kataklizmično sposobnost.

Z začetkom jedrske ere so se na mednarodnem politično-varnostnem področju vsi dotedanji pojavi in procesi pokazali v precej drugačni luči, predvsem pa se je mednarodna skupnost soočila s povsem novimi problemi. Med njimi je začela poleg (jedrske) oboroževalne tekme med jedrskima velesilama in njunima politično-vojaškima zvezama že zelo zgodaj kot poseben in svojevrsten problem izstopati možnost povečevanja števila držav posestnic jedrskega orožja in zmogljivosti za njegovo izdelavo – t. i. horizontalna jedrska proliferacija. Zgodnje napovedi politikov in strokovnjakov o neizbežnosti n-števila držav posestnic jedrskega orožja se do danes sicer niso uresničile, toda treba se je zavedati, da gre pri horizontalni jedrski proliferaciji za pojav, ki spominja na zgodbo o Pandorini skrinjici.

¹ *Pojem jedrsko orožje bomo uporabljali v najširšem smislu za označitev "kakršnegakoli eksplozivnega sredstva, ki izkorišča moč atoma" (Ali, 1989: 200).*

² *Sredi 80. let naj bi bilo na ta način z jedrskim orožjem neposredno ali posredno pokritih več kot 62 držav na vseh celinah sveta, razen na Antarktiki (Udgaonkar, 1989: 249).*

Zato ne preseneča dejstvo, da tudi v času po hladni vojni številni politiki in strokovnjaki horizontalno jedrsko proliferacijo uvrščajo med najbolj pereče svetovne politično-varnostne pojave.

V svetovni znanstveno-strokovni produkciji s področja jedrske (ne)proliferacije se pojmovnim razpravam nikdar ni posvečala posebna pozornost. To in pa dejstvo, da se v slovenski družboslovni publicistiki "jedska era" šele prav začenja, sta razloga, da se bomo v pričujočem sestavku osredotočili v glavnem na zelo nevhvaležno opravilo pojmovnih razlag in iskanja ustreznih definicij. V stanju domala "deviške čistosti" pa je tudi še pravi čas, da razmislimo o terminoloških vprašanjih. Tudi temu je namenjen pričujoči sestavek.

2.0. OBLIKE JEDRSKE PROLIFERACIJE

Sintagma jedrska proliferacija označuje kompleksen pojav (stanje in proces) na področju jedrskega oboroževanja, ki nastopa v več oblikah. V literaturi o jedrski proliferaciji in njenem preprečevanju oziroma zaustavljanju (neproliferaciji) zasledimo razlikovanje predvsem med dvema oblikama: vertikalno in horizontalno. Z vertikalno jedrsko proliferacijo se označuje tako količinska rast arzenalov obstoječih vrst jedrskega orožja kakor tudi izpopolnjevanje starih in razvoj novih vrst (tipov) tega orožja. Horizontalna jedrska proliferacija pa najprej in predvsem pomeni sprejemanje jedrskega orožja ali drugih jedrskih eksplozivnih sredstev od strani tistih držav, ki danes tega orožja oziroma teh sredstev še nimajo.¹

Toda po mnenju nekaterih piscev razlikovanje med vertikalno in horizontalno jedrsko proliferacijo pojava jedrske proliferacije ne zajema v celoti. Navedenima oblikama jedrske proliferacije zato dodajajo vsaj še dve, ki sta po njihovem mnenju prav tako zelo pomembni, čeprav doslej nista budili domala nikakršne pozornosti:

- prva je prostorska jedrska proliferacija, ki pomeni predvsem razmeščanje jedrskega orožja ter ustrezne opreme, ki omogoča njegovo uporabo, od že obstoječih jedrskih vojaških sil na novih geografskih območjih sveta in zunaj njihovega matičnega državnega ozemlja (Mohan, 1985: 128)²;
- druga oblika jedrske proliferacije pa zadeva poveč(ev)anje števila subjektov, ki lahko (v zelo zaostrenih varnostnih razmerah) odločijo o bojni uporabi jedrskega orožja, in bi jo lahko poimenovali pristojnostna jedrska proliferacija. V tem primeru naj bi šlo za specifično in prikrito obliko horizontalne jedrske proliferacije (Subrahmanyam, 1985: 54–55).

V nadaljevanju bomo prikazali vsebino in glavne implikacije

prvih dveh oblik jedrske proliferacije, ki sta s politično-varnostnega vidika najpomembnejši sestavini svetovnega proliferacijskega problema, s tem da bo relativno največja pozornost posvečena horizontalni razsežnosti jedrske proliferacije.³

2.1. Vertikalna jedrska proliferacija

Kot smo ugotovili uvodoma, označuje sintagma vertikalna jedrska proliferacija povečevanje količine ali kopičenje in izpopolnjevanje obstoječih tipov jedrskega orožja ter razvoj kakovostno novih tipov te vrste orožja s strani države, ki ima jedrsko orožje že v svojem arzenalu. To pomeni, da so nosilec procesa vertikalne jedrske proliferacije že obstoječe države posestnice jedrskega orožja. Med njimi sta imeli v celotnem jedrskem obdobju težiščno vlogo obe jedrski velesili – ZDA in SZ (Rusija) – ki sta procesu kakovostnega razvoja in količinskega kopičenja jedrskega orožja dajali osnovni ton in tempo. K vertikalni jedrski proliferaciji so po svojih močeh prispevale tudi druge tri uradne članice t. i. "jedskega kluba" – Velika Britanija, Francija in Kitajska. Vendar je njihova vloga v tem procesu vsaj v dveh stvareh bistveno različna od vloge obeh jedrskih velesil: prvič, njihov tempo kopičenja jedrskega orožja je bil delno iz ekonomskih in delno iz varnostno-političnih in strateških razlogov veliko blažji od tistega, ki sta ga druga drugi vsiljevali velesili; drugič, t. i. drugorazredne jedrske sile so bile in so še danes v glavnem v podrejenem položaju tudi pri kakovostnem razvoju jedrskega orožja.

Ko razpravljamo o vertikalni jedrski proliferaciji pri obeh jedrskih velesilah, naletimo še na eno, po 2. svetovni vojni zelo pogosto uporabljano pojmovno konstrukcijo – tj. *jedrska oboroževalna tekma*. Oboroževalna tekma ni posebnost današnjega časa ali našega stoletja, ampak je že dolgo sestavina mednarodnih odnosov, in je pogosta. Tisto, kar je na področju oboroževalnega tekmovanja med državami novega prinesla druga polovica XX. stoletja, pa je jedrska razsežnost tovrstnega tekmovanja.

O oboroževalni tekmi, ki je poleg vojne najbolj izrazita vojaška oblika tekmovanja med državami, je na splošno upravičeno govoriti le tedaj, ko se tekmovanje (tekmovalni odnos) pojavlja v obliki izrazito intenzivnega (in hitrega) povečevanja količine in/ali izboljševanja kakovosti orožja v rokah določene države. Takšno opredelitev oboroževalne tekme podaja tudi H. Bull, ki v svoji klasični študiji o vprašanih oboroževanju, razoroževanju in uravnavanju oboroževanja (angl. arms control) pravi, da je oboroževalna tekma "intenzivno tekmovanje med nasprotujočimi si državami ali skupinami držav, v katerem skuša vsaka stran doseči v vojaški moči prednost pred nasprotno stranjo s povečevanjem

³ *Osredotočenje na vertikalno in horizontalno jedrsko proliferacijo še ne pomeni, da drugi dve obliki ne zaslužita obravnave. Zlasti to ne velja za pristojnostno proliferacijo, pri kateri je lahko na primer sporno že to, da jo uvrščamo med oblike jedrske proliferacije. Treba je namreč natančno poznati vsebino t. i. aranžmajev "dvojnega ključa" (angl. double-key arrangements). Poleg tega pa se postavlja vprašanje, ali so omenjeni aranžma, gostitev jedrskega orožja zavezniške države na lastnem ozemlju in sprejem jedrske zaščite s strani zavezniške države zares dovolj močni argumenti, kot meni K. Subrahmanyam (1985: 54–55), da lahko kaki državi zanikamo status neposestnice jedrskega orožja. Po drugi strani obstoj prostorske jedrske proliferacije ni sporen, vendar gre za pojav, katerega vsebina je bila v preteklosti odvisna v glavnem od procesa vertikalne in horizontalne jedrske proliferacije, in enako lahko pričakujemo v prihodnje.*

⁴ *Pionirski esej o oboroževalni tekmi pa je delo Samuela P. Huntingtona iz leta 1958 z naslovom: "Arms Races: Prerequisites and Results". Public Policy, Harvard University, Yearbook of the Graduate School of Public Administration.*

količine ali izboljševanjem kakovosti svojega orožja ali oboroženih sil" (1961: 5)⁴. Ker je oboroževanje obeh jedrskih velesil z jedrskim orožjem domala ves čas po 2. svetovni vojni potekalo v skladu s temeljnimi značilnostmi oboroževalne tekme nasploh, lahko povsem upravičeno rečemo, da je bila jedrska oboroževalna tekma tipična sestavina njenega vojaškega odnosa.

Iz podane opredelitve pojma oboroževalna tekma je razvidno, da je ta pojem vsebinsko tesno povezan s pojmom vertikalna jedrska proliferacija. Vendar je pojem oboroževalna tekma nekoliko širši, saj vključuje tudi namen oboroževanja. Udeleženci sodelujejo v oboroževalnem tekmovanju z namenom, da bi glede stopnje svoje oboroženosti pred morebitnim(-i) sovražnikom(-i) dosegli premoč ali popravili dejansko ali samo dozdevno neenakost. V celoti gledano je torej pojem oboroževalna tekma uporaben tudi za razlago procesa vertikalne jedrske proliferacije. S tem, ko po eni strani vključuje namen kopičenja in kakovostnega razvoja jedrskega orožja, po drugi strani pa tekmovalni odnos, ki nastaja med subjekti oboroževanja, namreč dodatno opredeljuje bistvo vertikalne jedrske proliferacije, kot se je kazalo več kot 40 let. Tako se pokažejo tudi politični motivi in politične ter varnostne implikacije procesa vertikalne jedrske proliferacije. Brez upoštevanja širšega vsebinskega okvira jedrske oboroževalne tekme bi lahko nastal napačen vtis, da sta (bila) kopičenje in nadaljnji razvoj jedrskega orožja pri velesilah apolitične narave in brez pravega smotra, torej sama sebi namen.

Sintagmi vertikalna jedrska proliferacija in jedrska oboroževalna tekma potemtakem nista sopomenki, ampak termina, ki označujeta pojma, ki sta v razmerju del in celota. Pri tem je treba upoštevati, da je stopnja odvisnosti "dela" od "celote" bistveno drugačna, kot to velja obratno. "Del", ki ga tvori vertikalna jedrska proliferacija, je namreč od "celote" relativno neodvisen in se lahko pojavlja tudi kot samostojna celota. Tako je možno, da določena država količinsko in kakovostno sicer krepi svoj jedrski arzenal, vendar hkrati ni zapletena v tekmovalni odnos z drugo (rivalsko) jedrsko silo. Po drugi strani pa je odvisnost jedrske oboroževalne tekme od vertikalne jedrske proliferacije usodna – brez kopičenja in nadaljnjega razvoja jedrskega orožja v vsaj dveh državah oboroževalne tekme ne more biti.

Dober primer vertikalno jedrsko proliferacijo brez jedrske oboroževalne tekme najdemo tako v preteklem in (tudi še) današnjem jedrskem oborožitvenem obnašanju treh t. i. drugorazrednih jedrskih sil – Velike Britanije, Francije in Kitajske – kot tudi v ameriško-ruskim jedrskim odnosih v obdobju po koncu hladne vojne. Četudi so Velika Britanija, Francija in Kitajska v preteklosti morda relativno hitro (nasploh je hitrost oboroževanja zelo relativna kategorija) količinsko in kakovostno krepile svoj jedrski arzenal, pa pri tem zagotovo niso tekmovalle niti med sabo

niti s katero izmed jedrskih velesil. Za medsebojno tekmovanje bodisi ni bilo potrebe (npr. med Veliko Britanijo in Francijo zaradi v bistvu zavezniškega odnosa) bodisi objektivnih možnosti (npr. zaradi prevelike medsebojne fizične oddaljenosti oziroma prekratkega dometa sredstev za prenos jedrskega orožja bi bile grožnje o uporabi jedrskega orožja med Kitajsko na eni ter Veliko Britanijo in Francijo na drugi strani nerealne oziroma nesmiselne⁵). Za tekmovanje z ZDA ali SZ pa nobena izmed drugorazrednih jedrskih sil ni izpolnjevala pogoja o relativni primerljivosti vojaške moči tekmujočih držav, ki ga A. Majeed uvršča med temeljne pogoje za obstoj oboroževalne tekme (1991: 149–150). Zaradi pozitivnih tektonskih politično-varnostnih in vojaškostrateških premikov v mednarodnih odnosih v zadnjih šestih, sedmih letih je jedrska oboroževalna tekma tudi v ameriško-sovjetskih/ruskih odnosih stvar preteklosti.

Kako pa kaže v prihodnje s procesom vertikalne jedrske proliferacije? Sodeč po jedrskih oborožitvenih programih deklariranih držav posestnic jedrskega orožja, so po koncu hladne vojne ZDA, Rusija, Francija in deloma tudi Velika Britanija količinsko krepitev svojega jedrskega arzenala opustile, za Kitajsko pa tega ne bi mogli trditi. Programe za nadaljnji kakovostni razvoj jedrskega orožja pa imajo vse jedrske sile, čeprav so bile prisiljene njihov obseg drastično skržiti in upočasniti tempo njihovega uresničevanja. Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da v glavnem ne gre za iskanje kakšnih revolucionarno novih jedrskih oborožitvenih sistemov, ampak predvsem za nadaljnje izpopolnjevanje že obstoječih glavnih vrst jedrskega orožja.⁶ Glede prihodnosti vertikalne jedrske proliferacije lahko zato dokaj utemeljeno pričakujemo: prvič, da se bo nakazana razvojna usmeritev s težiščem na kakovosti nadaljevala, seveda, v če se ne bodo mednarodne politično-varnostne razmere bistveno poslabšale, in drugič, da bo vertikalna jedrska proliferacija v celoti zaustavljena najverjetneje šele potem, ko bo jedrsko orožje iz nacionalnih arzenalov popolnoma odstranjeno.

2.2. Horizontalna jedrska proliferacija

V nasprotju z vertikalno (pa tudi prostorsko) jedrsko proliferacijo, kjer je v glavnem jasno, kakšne procese in kakšno stanje na področju jedrskega oboroževanja označuje ta sintagma,⁷ je prvi velik problem v zvezi z razpravo o horizontalni jedrski proliferaciji že njena definicija. Glede razumevanja vsebine pojma horizontalna jedrska proliferacija (ali na kratko samo jedrska proliferacija, kot se najpogosteje pojavlja v literaturi, s tem da je običajno mišljena njena horizontalna razsežnost) namreč ni konsenza. To je po eni strani posledica kompleksnosti same

⁵ Ko so omenjene jedrske sile v svojo oborožitev uvedle podmornice, oborožene z balističnimi raketnimi izstrelki z dometom več tisoč kilometrov, so objektivne možnosti za tekmovanje sicer nastale, vendar vsaj za zdaj o jedrskem oboroževalnem tekmovanju med njimi ne moremo govoriti.

⁶ Glej podrobneje o tem na primer v: Robert S. Norris et al.: *Nuclear weapons*. V: *SIPRI Yearbook 1991*, str. 3–40; Richard Fieldhouse: *Nuclear weapon developments and unilateral reduction initiatives*. V: *SIPRI Yearbook 1992*, str. 65–84; Dunbar Loockwood & Jon Brook Wolfsthal: *Nuclear weapon developments and proliferation*. V: *SIPRI Yearbook 1993*, str. 221–254; Dunbar Loockwood: *Nuclear weapon developments*. V: *SIPRI Yearbook 1994*, str. 277–307; Frank Barnaby: *The Role and Control of Weapons in the 1990s*. London, New York: Routledge, 1992.

⁷ Dosledno razumljen označuje termin "proliferacija" neko dogajanje, katerega vsebina je v primeru horizontalne jedrske proliferacije odvisna od opredelitve te pojmovne zveze. Toda pogojno lahko ta termin uporabimo tudi za oznako stanja (resničnosti), ki nastane kot posledica določenega dogajanja (*Eighteenth Strategy For Peace*, 1977: 3).

⁸ Tako **S. R. Ali** v svojem slovarju o miru in jedrski vojni razlago gesla "horizontalna proliferacija" in "jedrska proliferacija" začinja z opredelitvijo, da je to "širjenje (angl. spread) jedrskega orožja v/na nejedrske države" (Ali, 1989: 99, 188). Eden izmed ameriških slovarjev vojaških terminov, ki podaja hkrati opredelitev ameriškega obrambnega ministrstva, opredeljuje pojem "proliferacija (jedrskega orožja)" takole: "Proces, s katerim postajajo države druga za drugo posestnice jedrskega orožja, ali pridobivajo pravico, da odločijo o uporabi tovrstnega orožja, pri čemer je vsaka sposobna izvesti jedrski napad na drugo državo" (Dictionary of Military Terms, 1990: 313–314). Tipični primer tradicionalnega pojmovanja horizontalne jedrske proliferacije je tudi opredelitev, ki jo je ugledni ameriški strokovnjak s področja jedrske (ne)proliferacije G. H. Quester zapisal v svojem tematskem članku v **Mednarodni vojaški in obrambni enciklopediji**: "Jedrsko proliferacijo, včasih imenovano 'horizontalna' jedrska proliferacija – tj. širjenje (angl. spreading) jedrskega orožja v arzenale novih držav – obravnavamo kot vir ogrožanja sveta" (IMDE/4, 1993: 1980).

problematike, po drugi pa močne interesne obarvanosti razprav o njej, tudi na znanstveno-strokovni ravni. Tako države razpravljajo in se pogajajo o pojavu, glede katerega ni niti splošno sprejete definicije njegove vsebine, kar hkrati nujno pomeni, da razpravljajo o istem problemu različnih izhodišč (Kapur, 1979: 13).

2.2.1. Klasično (tradicionalno) pojmovanje horizontalne jedrske proliferacije

Opredelitev pojma horizontalna jedrska proliferacija je navidez tako preprosta stvar, da se zdi, da vsaka dodatna razprava o tem enostavnem vprašanju vodi k njegovemu nepotrebnemu zapletanju. Morda je treba tudi v takšnem prepričanju iskati razlog za dejstvo, da so tako v klasični kot sodobni literaturi o horizontalni jedrski (ne)proliferaciji, katere seznam je sicer zelo obsežen, študije, ki se zaustavijo tudi ob vprašanju definicije pojma (horizontalna) jedrska proliferacija, zelo redke.

Uvodoma smo navedli, da označuje horizontalna razsežnost jedrske proliferacije širjenje jedrskega orožja (ali drugih jedrskih eksplozivnih sredstev) od držav (ali v države), ki te vrste orožja dotlej niso imele. Temu je treba dodati, da prehod države iz nejedrskega oborožitvenega v jedrski oborožitveni status – oziroma iz statusa države neposestnice jedrskega orožja (angl. Non-nuclear Weapon State) v status države posestnice jedrskega orožja (angl. Nuclear Weapon State) – nakazuje njena izvedba jedrske eksplozije (jedrskega poskusa). To je t. i. klasična (tradicionalna) opredelitev horizontalne jedrske proliferacije. Z njo se zadovoljijo številni pisci (tudi poglobljenih študij) o problematiki jedrske (ne)proliferacije in običajno jo najdemo tudi v raznih bolj ali manj specializiranih priročnikih (slovarjih, enciklopedijah, leksikonih ipd.) o mednarodni politično-varnostni tematiki.⁸

Za značilni primer tradicionalnega razumevanja horizontalne jedrske proliferacije pisci radi navajajo tudi Pogodbo o neproliferaciji jedrskega orožja (angl. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons ali skrajšano Non-Proliferation Treaty) iz leta 1968. Vendar je ta ugotovitev točna samo deloma. Ker v tej mednarodni pogodbi pojem horizontalne jedrske proliferacije eksplicitno ni opredeljen, se o njegovem tradicionalnem razumevanju sklepa na temelju njene 3. točke IX. člena. Ta med drugim določa, da je "za potrebe te pogodbe država posestnica jedrskega orožja tista država, ki je proizvedla jedrsko orožje ali drugo jedrsko eksplozivno sredstvo in opravila eksplozijo tega orožja oziroma sredstva pred 1. januarjem 1967" (podčrtal D. L.). Pogodba o neproliferaciji jedrskega orožja resda jasno razlikuje med državami posestnicami in državami neposestnicami jedrskega orožja in za temeljno merilo

razlikovanja jemlje konstitutivni sestavini tradicionalnega pojmovanja horizontalne jedrske proliferacije – tj. javno posedovanje jedrskega orožja in izvedbo jedrske eksplozije (poskusa). Res je tudi, da pogodba, ko uporablja pojem proliferacija, le-tega (tudi v naslovu) eksplicitno povezuje samo z že izdelanim jedrskim orožjem. Toda po drugi strani ne gre prezreti III. člena iste pogodbe, ki govori o preprečevanju diverzije uporabe jedrskih materialov iz miroljubnih (civilnih) v oborožitvene namene, in tako premika problematiko proliferacije tudi na čas pred dokončno osvojitvijo jedrske eksplozivne sposobnosti. To omogoča sklep, da je v Pogodbi o neproliferaciji jedrskega orožja vsaj implicitno tudi širše razumevanje problema horizontalne jedrske proliferacije.

Iz opisanega razumevanja horizontalne jedrske proliferacije logično izhaja, da *v klasičnem (tradicionalnem) smislu ta oblika jedrske proliferacije preprosto pomeni povečevanje števila držav posestnic jedrskega orožja, dejansko pa pride do proliferacije tedaj, ko kaka nova država samostojno izvede jedrsko eksplozijo ali jedrski poskus.*

Teoretična podlaga klasičnega razumevanja horizontalne jedrske proliferacije je pojmovanje, da država na poti k osvojitvi jedrskega orožja nujno napravi točno določeno število zaporednih korakov, ki pomenijo uresničevanje njene poprejšnje zavestne odločitve za izdelavo jedrskega orožja. Vsi koraki skupaj tvorijo nekakšno proliferacijsko lestev. V skladu s proliferacijskim modelom, ki izhaja iz projekta Manhattan, obsega proliferacijska lestev osem stopenj, ki se raztezajo od osvojitve temeljnih znanstveno-teoretičnih in tehnološko-tehničnih znanj o jedrskih vprašanjih do bojne razmestitve jedrskega orožja kot sestavine nacionalne vojaške sile.⁹ Po klasičnem gledanju na horizontalno jedrsko proliferacijo je ključna stopnja izvedba jedrskega poskusa (eksplozije). Z njo proces nuklearizacije vojaške sile določene države zapusti svojo relativno kratko obdobje tajnosti in postane viden, javen.

Manhattanski model nuklearizacije in na njem temelječe klasično pojmovanje horizontalne jedrske proliferacije zadošča za razlago in opis proliferacijskega ravnanja današnjih javnih (odkritih) posestnic jedrskega orožja. Vse članice t. i. jedrskega kluba (ZDA, SZ oziroma Rusija, Velika Britanija, Francija in Kitajska) so namreč za izdelavo jedrskega orožja (ali najprej osvojitve jedrske eksplozivne sposobnosti) vzpostavile poseben jedrski oborožitveni program, svoj prehod iz države neposestnice v državo posestnico jedrskega orožja in s tem akt proliferacije so izvedle javno z odkrito jedrsko eksplozijo (jedrskim poskusom), ki jo je spremljala ustrezna politična deklaracija, nato pa so bolj ali manj hitro nadaljevale razvoj v smeri osvojitve dejanske jedrske vojaške sposobnosti (nadaljnje izvajanje jedrskih poskusov, razvoj sredstev za prenos

⁹ Po A. Cohenu in B. Frankelu so te stopnje naslednje:

- razvoj temeljne jedrske infrastrukture (temeljna znanstveno-teoretična in tehnološko-tehnična znanja o jedrskih vprašanjih, zadostno število strokovnjakov, jedrski reaktor ipd.);
- osvojitve sposobnosti izdelave orožnega fisijskega materiala – tj. postavitve ustreznih proizvodnih objektov bodisi za obogatitev urana bodisi za pridobitev plutonija z reprocesiranjem izrabljenega reaktorskega goriva;
- osvojitve sposobnosti za izdelavo konstrukcijskega načrta jedrskega orožja in njegovih nejedrskih sestavin ter sposobnosti za združitev jedrskih in nejedrskih sestavin jedrskega orožja v učinkovito celoto (bombo);
- izvedba jedrskega poskusa, ki ji sledi ustrezna politična deklaracija;
- razvoj in izdelava sredstev za prenos jedrskega orožja (bombe);
- objava jedrske doktrine kot podlage za opredelitev vloge jedrskega orožja v nacionalni varnostno-obrambni politiki in dejavnosti;
- izgradnja jedrskega arzenala v skladu z razglašeno jedrsko doktrino;
- bojna razmestitev jedrskega orožja in vzpostavitev sistema za učinkovito vodenje in poveljevanje nacionalnim jedrskim silam, zlasti v primeru kriznih varnostnih razmer (1990: 17–18).

jedrskega orožja, količinska in kakovostna krepitev jedrskega arzenala, razglasitev jedrske vojaške doktrine idr.). Opisani vzorec obnašanja v zvezi z osvojitvijo jedrskega orožja predstavlja t. i. "vidni ali očitni" (angl. visible) model horizontalne jedrske proliferacije in je značilen za prvo generacijo držav, ki so izvedle jedrsko proliferacijo (Cohen & Frankel, 1990: 14).

2.2.2. Sodobno pojmovanje horizontalne jedrske proliferacije

Če je klasična definicija horizontalne jedrske proliferacije primerna (oziroma povsem zadostuje) za obravnavo (ne)proliferacijske problematike, ki jo prinaša "vidni" model jedrske proliferacije, pa za obravnavo proliferacijske prakse, ki je posledica drugih možnih modelov in poti, pojasnjevalna moč te definicije ne zadošča. Na temelju tega spoznanja in kot kritika ozkosti tradicionalnega razumevanja se je v 70. letih pojavilo novo, sodobno pojmovanje horizontalne jedrske proliferacije, ki sicer ni enopomensko, vendar je njegova skupna značilnost ta, da klasično pojmovanje bistveno razširja.

Pretirana ozkost in togost klasične definicije horizontalne jedrske proliferacije se najprej pokaže v opredelitvi vloge in pomena *jedrske eksplozije*. Klasična definicija obravnava izvedbo jedrskega poskusa kot stopnjo na poti k osvojitvi jedrskega orožja, ki je nujna predvsem iz operativno-tehničnih (ugotovitev zanesljivosti dosežene jedrske eksplozivne sposobnosti), pa tudi političnih razlogov (najava vstopa v jedrski klub); poleg tega pa vidi v demonstraciji jedrske eksplozivne sposobnosti zadostni (izločilni) razlog, da se državi pripiše status posestnice jedrskega orožja. Z vidika proliferacijske prakse, ki je sledila vidnemu modelu proliferacije, je opisano sklepanje klasične definicije sporno predvsem iz tehle razlogov:

1. Vsaj od začetka 80. let naprej v strokovnih in političnih krogih prevladuje stališče, da izvedba jedrskega poskusa iz operativno-tehničnih razlogov ni več nujna sestavina jedrskega oborožitvenega prizadevanja. Danes lahko država osvoji dovolj zanesljivo jedrsko eksplozivno sposobnost tudi z različnimi računalniškimi simulacijskimi tehnikami, kar spodbija temeljno premiso klasične definicije (Taylor, 1990: 175–176). Po drugi strani pa je vprašljiva tudi teža političnih razlogov za izvedbo jedrskega poskusa, saj si lahko država prizadeva prav nasprotno – tj. da glede svoje jedrske eksplozivne in s tem oborožitvene sposobnosti vodi dvoumno politiko (npr. Izrael).

2. Če jedrski poskus ni več nujno potreben, potem izgubimo temeljni kazalnik za posedovanje jedrskega orožja kake nove

države, to pa nadalje pomeni, da lahko država poseduje jedrsko orožje z zadovoljivo stopnjo operativne zanesljivosti, tudi če ni izvedla jedrskega poskusa.

3. Primer Indije, ki je maja 1974 izvedla jedrsko eksplozijo, jo razglasila za "miroljubno" in nato ni nadaljevala razvoj jedrske vojaške sile, spodbija trditev klasične definicije o nujnosti izpeljave vseh zaporednih stopenj na predstavljeni proliferacijski lestvi.

Da je razumevanje horizontalne jedrske proliferacije po klasični definiciji za današnji čas preozko, se nadalje pokaže v zvezi z vprašanjem, kaj je *predmet horizontalne oblike proliferacije*: ali je to izključno že izdelano in preizkušeno jedrsko orožje, kot pravi klasična definicija, ali je mogoče (in treba) predmet razširiti v smeri stanj pred dokončno izdelavo in preizkusom tega orožja. Z razširitvijo predmeta, ki jo neizpodbitno narekuje praksa zadnjih 20 do 25 let, se odpre obsežen in zapleten problem razmerja med zmogljivostjo izdelati jedrsko orožje in pojavom horizontalne jedrske proliferacije.

Zmogljivost izdelati jedrsko orožje je lastnost, katere vrednost se pojavlja na kontinuumu z dvema skrajnima poloma in velikim številom vmesnih, kakovostno različnih stanj. Če kot najpomembnejše prvine tovrstne zmogljivosti države izpostavimo njeno znanstveno-raziskovalno in tehnološko-tehnično (proizvodno) sposobnost na jedrskem področju nasploh, kar je osnovni pogoj za izvedbo kakršnega koli zahtevnejšega jedrskega projekta (civilnega ali vojaškega), v okviru proizvodne sposobnosti pa zlasti obogatitveno in reprocesirno sposobnost,¹⁰ ki pomeni glavno pot do orožnega fisijskega materiala, potem lahko na kontinuumu zmogljivosti za izdelavo jedrskega orožja v grobem razlikujemo naslednja temeljna stanja:

- stanje brez kakršne koli znanstveno-raziskovalne in tehnološko-tehnične zmogljivosti na jedrskem področju (tudi civilnem) – lahko bi rekli stanje jedrske "nepismenosti";
- stanje, ko sta na jedrskem področju samo temeljno teoretično vedenje in znanstveno-raziskovalno delo v skromnem obsegu;
- stanje visoke stopnje znanstveno-raziskovalne zmogljivosti na jedrskem področju (npr. obstoj enega ali več raziskovalnih reaktorjev in raziskovalnih ustanov) brez jedrske proizvodne sposobnosti;
- stanje visoke stopnje znanstveno-raziskovalne in proizvodne zmogljivosti na jedrskem področju (npr. obstoj enega ali več raziskovalnih in energijskih reaktorjev) brez obogatitvene in reprocesirne zmogljivosti;
- stanje visoke stopnje znanstveno-raziskovalne in proizvodne

¹⁰ Obogatitvena sposobnost se nanaša na spreminjanje razmerja v uranovem fisijskem materialu med izotopom U-235, ki ima visoko fisijsko sposobnost in ga je v naravnem uranu samo 0,7 odstotka, in fertilnim izotopom U-238, udeleženi v naravnem uranu z 99,3 odstotka, v korist prvega izotopa. Obogatitev (za potrebe reaktorskega goriva običajno na 3 do 4 odstotke, za potrebe izdelave orožnega U-235) se izvaja v posebnih tovarnah, kjer z različnimi bolj ali manj tehnološko zahtevnimi in energetsko požrešnimi postopki fizikalne separacije povečujejo vsebnost U-235 v uranovem heksafluoridu (UF₆). Reprocesirna sposobnost pa se nanaša na kemični postopek, s katerim se z različnimi bolj ali manj tehnološko zahtevnimi metodami v izrabljenem reaktorskem gorivu zaželeni fisijsko zelo aktivni izotop Pu-239 ločuje od drugih produktov jedrske reakcije (uranovih izotopov U-235, U-236 in U-238, plutonijevih izotopov Pu-238, Pu-240, Pu-241 in Pu-242, aktinidov neptunija, americija in kurija ter od vrste drugih fisijskih produktov). Plutonij proizvajajo vse vrste jedrskih reaktorjev – namenski (za njegovo proizvodnjo), energijski in raziskovalni. Čeprav se količina proizvedenega plutonija nasploh, zlasti pa vsebnost Pu-239 v njem, z vrsto, tipom in načinom delovanja reaktorja bistveno spreminja, je reprocesiranje (ali separiranje) izstrošenega reaktorskega goriva v vseh

primerih nujna sestavina postopka za pridobitev ustrežno (več kot 90 odstotno) fizikalno čistega plutonija. Več o tem glej na primer v: Rotblat, 1979 in Kokoski, 1995.

¹¹ Jedrski fisijski material je na svoji "živiljenjski poti" izpostavljen različnim postopkom kemične ali fizikalne obdelave. Vse te postopke in ustrezne objekte, v katerih se izvajajo – od rudnikov uranove rude prek tovarn za obogatitev urana in izdelavo reaktorskega goriva, jedrskih reaktorjev do skladišč izrabljenega jedrskega goriva – združujemo pod pojem jedrski gorilni cikel (JGC). Glede na vrsto vhodnega fisijskega materiala ločimo uranov in torijev JGC, od katerih je zadnji še zmeraj samo v teoretičnih razmišljanjih. Če JGC ne vključuje reprocesiranja izrabljenega reaktorskega goriva zaradi njegove ponovne uporabe (v obliki separiranega plutonija) kot reaktorskega goriva, ta cikel nima povsem cikličnega značaja. V nasprotnem primeru, ko je cikel sklenjen, pa govorimo o sklenjenem JGC.

¹² Mednarodne neproliferacijske norme obnašanja pomenijo oziroma narekujejo sprejemanje inšpekcijskega nadzora nad občutljivimi sestavinami JGC predvsem od Mednarodne agencije za atomsko energijo (angl. International Atomic Energy Agency – IAEA) z Dunaja, bodisi na temelju podpisa pogodbe o neširjenju jedrskega orožja bodisi brez njenega podpisa, lahko pa tudi (ali

zmogljivosti na jedrskem področju, vključno z obogatitveno in reprocesirno zmogljivostjo – tj. stanje sklenjenega jedrskega gorilnega ciklusa.¹¹

Z razlikovanjem navedenih temeljnih stanj na kontinuumu zmogljivosti za izdelavo jedrskega orožja se tudi proliferacijska lestev primerno podaljša. Tako H. Müller na tej lestvi razlikuje skupno 13 stopenj oziroma korakov. Izvedbo prvega jedrskega poskusa uvršča šele na osmo mesto, pred tem pa razlikuje: 1. stanje brez vsakršne zmogljivosti na jedrskem področju; 2. obstoj temeljnih znanj o jedrski tematiki in manjšega raziskovalnega programa; 3. obstoj obsežnih raziskovalnih zmogljivosti, raziskovalnih in energijskih reaktorjev in skladišča izrabljenega reaktorskega goriva pod mednarodnim neproliferacijskim nadzorom; 4. obstoj reprocesirne/obogatitvene tovarne, skladišča plutonija in hitrega oplodnega reaktorja pod mednarodnim neproliferacijskim nadzorom; 5. obstoj raziskovalnega(-ih) in energijskega(-ih) reaktorja(-ev) ter skladišča izrabljenega reaktorskega goriva brez mednarodnega neproliferacijskega nadzora; 6. obstoj reprocesirne/obogatitvene tovarne in skladišča plutonija brez mednarodnega neproliferacijskega nadzora in 7. obstoj razstavljenega t. i. "bombe v kleti" (angl. bomb in the basement) (Müller, 1984: 16).

Celotna zmogljivost za izdelavo jedrskega orožja seveda vključuje tudi sposobnost izdelave nejedrskih sestavin jedrskega orožja, vendar ta sposobnost z zmogljivostjo izdelave jedrskih sestavin tega orožja ni neposredno povezana. Tako lahko vsaj teoretično predpostavimo, da je nejedrske sestavine sposobna izdelati celo država, ki je na splošno relativno visoko znanstveno, tehnološko in industrijsko razvita, čeprav se glede zmogljivosti izdelave jedrskih sestavin jedrskega orožja uvršča v prvo ali drugo prej navedeno stanje. Skoraj zagotovo pa je nejedrske sestavine jedrskega orožja brez večjih težav sposobna izdelati država, ki je na eni od preostalih višjih stopenj (tretji, četrti ali peti).

Poznavanje stopenj oziroma stanj na kontinuumu zmogljivosti za izdelavo jedrskega orožja nekaterim avtorjem že zadostuje za oblikovanje širše definicije horizontalne jedrske proliferacije. Vendar je po našem mnenju takšen pristop podobno enostranski (pomanjkljiv), kot je klasična definicija. Zanimarja namreč presojo stanja glede *dejanske izrabe zmogljivosti za izdelavo jedrskega orožja*. Dejansko obnašanje države v zvezi z izdelavo jedrskega orožja odkriva vrsta kazalnikov, prvi in eden najpomembnejših pa je zagotovo njeno sprejemanje in spoštovanje sprejetih mednarodnih ali bilateralnih neproliferacijskih norm obnašanja.¹² Upoštevač tudi to merilo – tj. dejansko izrabo zmogljivosti za izdelavo jedrskega orožja – lahko zopet razlikujemo več (kakovostno)

različnih stanj. Z vidika iskanja ustrezne definicije horizontalne jedrske proliferacije so zanimiva zlasti tale:

- stanje, ko obstaja na civilnem jedrskem področju sicer relativno visoka stopnja znanstveno-raziskovalne in proizvodne zmogljivosti, vendar brez obogatitvene in reprocesirne sposobnosti, občutljivi jedrski objekti¹³ pa bodisi so bodisi niso pod neproliferacijskim nadzorom, bodisi se (je) država temu nadzoru uspešno izogiba (izognila);
- stanje, ko obstaja na civilnem jedrskem področju visoka stopnja znanstveno-raziskovalne in proizvodne zmogljivosti, vključno z obogatitveno in/ali reprocesirno sposobnostjo, pri čemer občutljivi jedrski objekti bodisi so bodisi niso pod neproliferacijskim nadzorom, bodisi se (je) država temu nadzoru uspešno izogiba (izognila);
- stanje, ko obstaja na jedrskem področju namenska (ali vojaška) znanstveno-raziskovalna in proizvodna zmogljivost, vključno z obogatitveno in/ali reprocesirno sposobnostjo, pri čemer občutljivi jedrski objekti (seveda) niso pod neproliferacijskim nadzorom;
- stanje, ko so že izdelane vse sestavine jedrskega orožja, tako da je le-to bodisi v sestavljeni in nepreizkušeni bodisi v razstavljeni obliki.

Če pri opredeljevanju horizontalne jedrske proliferacije upoštevamo tudi zgoraj opisana stanja, usmerimo pozornost tudi na čas pred demonstracijo jedrske eksplozivne sposobnosti in javnim posedovanjem jedrskega orožja in tako klasično (tradicionalno) definicijo nujno bolj ali manj razširimo. To je značilnost sodobnega pojmovanja horizontalne jedrske proliferacije, ki pa, kot rečeno, ni monolitno. Njegova neenotnost (razcepljenost) je v glavnem posledica dejstva, da imamo, opirajoč se na predhodno opisana stanja, tudi glede obsega širitve tradicionalnega pojmovanja horizontalne jedrske proliferacije na voljo vsaj štiri možnosti:

1. V najbolj radikalnem smislu lahko s horizontalno jedrsko proliferacijo razumemo (tudi) obstoj oziroma širjenje znanja (t. i. know-howa) ter znanstveno-raziskovalne in proizvodne (industrijske) zmogljivosti na civilnem jedrskem področju, in sicer ne glede na to, da je celotni jedrski program (tudi obogatitvene in reprocesirne naprave, če obstajajo) pod neproliferacijskim nadzorom.¹⁴

2. Nekoliko manj radikalno možnost pomeni pojmovanje, ki v horizontalno jedrsko proliferacijo vključuje (tudi) obstoj oziroma širjenje znanstveno-raziskovalne in proizvodne (industrijske) zmogljivosti na civilnem jedrskem področju, in sicer pod

hkrati) od regionalnih organizacij, kot sta na primer EURATOM (krajše poimenovanje za European Atomic Energy Community) in OPANAL (šp. Organizacion para la Proscripcion de Armas Nucleares en la America Latina). V bilateralni obliki so neproliferacijske norme obnašanja običajno zajete v meddržavnih pogodbah o dobavi jedrskega materiala ali tehnologije ali v sprejemanju inšpekcijskega nadzora nad občutljivimi jedrskimi objekti od bilateralnih nadzornih organizacij, kakeršna je na primer leta 1991 ustanovljena Brazilsko-argentinska agencija za merjenje in nadzor jedrskih materialov (s šp. kratico ABACC). Več o tem glej na primer v: Goldblat, 1994.

¹³ Čepprav natančna definicija, kateri so z vidika njihove zlorabe v oborožitvene namene občutljivi jedrski objekti, ne obstaja, mednje v glavnem uvrščamo: tovarne za obogatitev urana, raziskovalne in energijske reaktorje, tovarne za reprocesiranje izrabljenega reaktorskega goriva, tovarne za izdelavo reaktorskega goriva, zlasti iz visokoobogatene urana in mešanega (uran-plutonijevega) oksida, in skladišča izrabljenega reaktorskega goriva.

¹⁴ To pojmovanje je ob inauguraciji nove neproliferacijske politike ZDA leta 1977 vpeljal ameriški predsednik J. Carter (Kapur; 1979: 13). Širina tourstnega pojmovanja je na primer lepo razvidna iz tegale stališča: "Natančno

povedano, katera koli država, ki ima strokovnjake (ljudi), ki so izurjeni na katerem koli področju jedrske tehnologije ali raziskovalne dejavnosti, četudi nima jedrskih naprav per se, se je začela premikati v tej smeri (tj. v smeri osvojitve jedrskega orožja – op. D. L.), ne glede na svoje dolgoročne namene” (Greenwood et al., 1977: 148).

¹⁵ Takšno opredelitev horizontalne jedrske proliferacije na primer podaja študija ameriškega kongresa o problematiki jedrske proliferacije in njenega preprečevanja, ki uvodoma navaja: “V tem poročilu je definicija proliferacije razširjena, tako da zajema katero koli državo, ki je pridobila zmogljivost hitro izdelati jedrsko eksplozivno sredstvo, t.j. državo, ki ima za združitev pripravljene že vse sestavine eksploziva. Kritični element je politična volja. Država, ki se je odločila osvojiti sestavine jedrskega orožja, in je to tudi storila, je država posestnica jedrskega orožja, četudi postopkov sestavitve, oborožitve in detonacije sredstva še ni izpeljala. Seveda pa to ne pomeni, da je dejanska detonacija sredstva nepomembna; prav nasprotno. ...” (Nuclear Proliferation and Safeguards, 1977: 7.)

¹⁶ Lep primer, kako razumevanje izhodiščnega pojma vpliva na ocenjevanje, najdemo v oceni stanja in prihodnosti horizontalne jedrske proliferacije. Tako imamo na eni strani benevolentne ocene, ki svoje zadovoljstvo

pogojem: a) da občutljivi jedrski objekti (zlasti njene obogatitvene in/ali reprocesirne naprave, če obstajajo) niso pod neproliferacijskim nadzorom; b) da v nadzorovanih občutljivih jedrskih objektih prihaja do kršitev sprejetih neproliferacijskih norm obnašanja v obliki t. i. diverzije fisijskega materiala in c) da država izvaja postopke (npr. izdelava in preizkus nejedrskih sestavin jedrskega orožja), ki ji po zagotovitvi ustrezne količine (orožnega) fisijskega materiala omogočajo hiter napredek v smeri dejanske izdelave jedrskega orožja.

3. Naslednje manj radikalno je tisto pojmovanje, po katerem pomeni horizontalna jedrska proliferacija (tudi obstoj oziroma širjenje namenske (vojaške) znanstveno-raziskovalne in proizvodne (industrijske) zmogljivosti, vključno z obogatitveno in/ali reprocesirno sposobnostjo, potrebno za izdelavo jedrskih sestavin (zlasti orožnega fisijskega materiala) jedrskega orožja, pri čemer občutljivi jedrski objekti (seveda) niso pod neproliferacijskim nadzorom.

4. Najmanj radikalni pristop pa se že močno približa klasičnemu pojmovanju, saj s pojmom horizontalna jedrska proliferacija razume samo še obstoj oziroma širjenje že izdelanega, vendar nepreizkušene jedrskega orožja in posameznih sestavin (jedrskih in nejedrskih) tega orožja, ki jih je treba samo še združiti.¹⁵

2.2.3. Poskus definicije horizontalne jedrske proliferacije

Razlikovanje med prikazanimi pojmovanji horizontalne jedrske proliferacije – klasičnim in sodobnimi – ni samo teoretično pomembno, ampak ima tudi veliko uporabno vrednost. Določeno pojmovanje namreč v veliki meri opredeljuje tudi pristope, poglede, stališča, ocene ipd. v zvezi s konkretnimi vprašanji s področja horizontalne jedrske proliferacije in neproliferacije, kot na primer: kdaj postane proliferacija resničnost oziroma dejstvo, kakšno je današnje stanje glede horizontalne jedrske proliferacije in kakšni so obeti za prihodnost, kakšni naj bi bili optimalna neproliferacijska politika in strategija ipd.¹⁶ Na tem mestu nam prostorska omejitve ne dovoljuje, da bi se spustili v iskanje “pravega” odgovora na omenjena vprašanja. Vendar tudi v nasprotnem primeru takšne naloge ne bi mogli korektno opraviti, če ne bi poprej izoblikovali lastne opredelitve pojmovne zveze horizontalna jedrska proliferacija. Zato se bomo v naši razpravi zadovoljili s poskusom definicije horizontalne jedrske proliferacije, zavedajoč se tveganosti takšnega početja, četudi gre samo za delovno definicijo.

Ob ustreznih predhodnih pripravah je danes dejansko mogoče jedrsko orožje dokončno izdelati oziroma njegove sestavine združiti v relativno kratkem času – nekaj dni, če ne celo ur. Zato je

klasična (tradicionalna) definicija horizontalne jedrske proliferacije resnično preozka in več prikriva, kot pojasnjuje. Pristati samo na klasično pojmovanje in prezreti, kaj se dogaja pred manifestacijo jedrske eksplozivne sposobnosti, je znak nevednosti, sprenevedanja ali birokratske okorelosti. Klasično pojmovanje je torej nedvomno treba razširiti, postavlja pa se vprašanje obsega širitve – tj., na kateri stopnji tehnološko-tehnične in drugih zmogljivosti za izdelavo jedrskega orožja, predvsem pa, v kakšnih spremljevalnih okoliščinah glede dejanske izrabe teh zmogljivosti in obstoja neproliferacijskega nadzora zaradi preprečevanja zlorabe civilnih jedrskih raziskovalnih in proizvodnih zmogljivosti v oborožitvene namene je upravičeno govoriti o pojavu horizontalne jedrske proliferacije. Odgovor na zastavljeno vprašanje gre seveda iskati s pomočjo presoje sprejemljivosti nakazanih štirih možnosti za širitev tradicionalnega pojmovanja horizontalne jedrske proliferacije, kar bomo na kratko storili v nadaljevanju.

Da mora sodobno razumevanje horizontalne jedrske proliferacije vključevati tudi četrto pojmovanje, ni sporno. Zlasti velja to v primeru stanja t. i. "bombe v kleti", ko določena država izdelava jedrsko orožje, vendar ga ne preizkusi z jedrskim poskusom, in ga nato skladišči ločeno od ustreznih prenosnih sredstev. In tudi še korak pred tem, ko so že izdelane vse sestavine jedrskega orožja, ki resda niso povezane v celoto, vendar jih je mogoče sestaviti v operativno jedrsko orožje samo z nekaj "zavoji izvijača", je postavljanje vprašanja, ali jedrsko orožje obstaja ali ne, čista sholastika.¹⁷

Tovrstna oblika horizontalne jedrske proliferacije se od vidne ali očitne najbolj opazno razlikuje po odsotnosti jedrske eksplozije oziroma jedrskega poskusa, in zato nima teoretične podlage v konceptu proliferacijske lestve. Poleg tega ima v idealni ali čisti podobi še te značilnosti: 1. zanikanje posedovanja že izdelanega jedrskega orožja ob sočasnem priznavanju tehnološko-tehnične zmogljivosti za njegovo hitro izdelavo; 2. neizražanje neposrednih jedrskih groženj od države, ki je nosilka te oblike horizontalne jedrske proliferacije; 3. neobstoj jedrske vojaške doktrine (strategije); 4. jedrsko orožje ni operativno (bojno) razmeščeno; 5. odsotnost javnih razprav o vlogi jedrskega orožja pri zagotavljanju nacionalne varnosti in 6. nepovezovanje jedrskih oborožitvenih vprašanj (aktivnosti) z običajnimi vprašanji (aktivnostmi) s področja zunanje in obrambne politike. Tovrstna proliferacija, ki v čisti ali idealni obliki razumljivo ne obstaja, je način obnašanja v zvezi z jedrskimi oborožitvenimi vprašanji, ki je značilen za drugo generacijo držav nosilk horizontalne jedrske proliferacije. Med njimi se idealnemu tipu najbolj približuje Izrael (Cohen in Frankel, 1990: 21–23).

Tudi obstoj namenske (vojaške) znanstveno-raziskovalne in

z obstoječim stanjem in optimistični pogled na prihodnost črpajo iz dejstva, da kljub črnogledim napovedim iz 60. in 70. let o neizbežnosti obstoja n-števila držav posestnic jedrskega orožja, število držav z manifestirano jedrsko eksplozivno sposobnostjo v celotnem povojnem obdobju ni preseglo pol ducata (ZDA, SZ oziroma Rusija, Velika Britanija, Francija, Kitajska in Indija). Na drugi strani pa zasledimo ocene, ki v skladu s svojim tehnološko-determinističnim pristopom k problematiki horizontalne jedrske proliferacije v smislu, da širjenje civilne jedrske tehnologije že samo po sebi nujno vodi k proliferaciji jedrskega orožja, bijejo plat zvona, češ da se čas izteka.

¹⁷ Ali potemtakem jedrska bomba, ki je porušila Hirošimo in je bila med poletom letala B-29 z otoka Tinian iz varnostnih razlogov razstavljena, naj ne bi imela značaja jedrskega orožja (bombe) tako dolgo, dokler je niso sestavili, ko se je letalo dovolj približalo cilju (Quester, 1991: 212).

¹⁸ V nasprotju z drugim je bistvo prvega modela nuklearizacije osvojitve jedrske oborožitvene opcije in nato njena konverzija v dejansko jedrsko vojaško sposobnost.

¹⁹ Položaj Indije je specifičen, saj je ta država maja 1974 izvedla jedrsko eksplozijo, vendar nato ni nadaljevala gradnje jedrskega arzenala. Zato uvrščajo nekateri pisci Indijo med nosilke vidne proliferacije, drugi izenačujejo indijski primer z izraelskim, tretji pa prištevajo Indijo med "mejne" države.

²⁰ Avtor te misli je Ernst Bergmann, nekdanji direktor izraelske Komisije za atomsko energijo (povzeto po: Schoettle, 1979: 2).

proizvodne (industrijske) zmogljivosti za izdelavo jedrskih sestavin jedrskega orožja ob odsotnosti neproliferacijskega nadzora je nedvomno ena izmed oblik ali stopenj proliferacijskega obnašanja. Kapur v zvezi s tem govori o drugem modelu (izmed dveh) nuklearizacije vojaške sile. Zanj je značilno, da država sprejme jedrsko oborožitveno opcijo, katere verodostojnost se kaže v njeni popolni zmogljivosti izdelati jedrsko orožje, nato pa izvaja politiko nekonverzije te opcije v smeri dejanske izdelave in posedovanja jedrskega orožja (Kapur, 1979: 56–57).¹⁸ Države, ki vodijo takšno proliferacijsko politiko, se v strokovni literaturi običajno imenujejo "mejne države" (angl. threshold states) (npr. Pakistan, pa tudi Indija,¹⁹ in še pred kratkim Južnoafriška republika, Argentina in Brazilija).

Odločitev o tem, kaj sodi k horizontalni jedrski proliferaciji, je relativno preprosta tudi v primeru najbolj radikalne izmed prikazanih možnosti. To (prvo) pojmovanje je po našem mnenju preširoko in povsem nesprejemljivo. Res je sicer, da je velik del znanja in opreme, ki je potrebna za uporabo jedrske energije v civilne (miroljubne) namene, mogoče uporabiti oziroma zlorabiti tudi za izdelavo jedrskega orožja. Izdelava preprostega prvega jedrskega orožja že dolgo ni več povezana z odkritjem kakšnih velikih skrivnosti ter ne zahteva več (če je sploh kdaj) genijev in ogromne vsote denarja. Vendar upoštevanje teh izhodiščnih dejstev v zvezi z naravo jedrske problematike, najbolj strnjeno izraženih v misli, da "ne obstajata dve atomski energiji",²⁰ še ne opravičuje stališča, da je širjenje znanstveno-raziskovalne in proizvodne sposobnosti na civilnem jedrskem področju samo po sebi sestavina oziroma ena izmed pojavnih oblik horizontalne jedrske proliferacije. Takšno stališče je posledica tehnološko-determinističnega pristopa k problematiki horizontalne jedrske proliferacije, ki tehnološko-tehnično zmogljivost za izdelavo jedrskega orožja vzročno-posledično povezuje z odločitvijo za osvojitve jedrske vojaške sile ali vsaj jedrske oborožitvene opcije in zato zanemara subjektivno oziroma politično plat te odločitve. Če pristanemo na takšno pojmovanje, potem se ne moremo izogniti sklepu, da ima horizontalna jedrska proliferacija veliko bogatejšo prakso, kot se običajno misli: ne obsega samo okoli ducata držav, katerih neproliferacijsko obnašanje je (bilo) bolj ali manj sporno, ampak tudi vsaj še dva ducata visoko razvitih industrijskih držav (npr. Nemčijo, Japonsko, Italijo, Belgijo, Nizozemsko, Švico, Švedsko, Kanado idr.), ki so jedrsko orožje nedvomno že dolgo sposobne izdelati, vendar bi jim večje kršitve neproliferacijskih norm obnašanja težko očitali. V tem primeru lahko rečemo samo še – "credo, quia absurdum!"

Končno nam preostane še odločitev, ki pa je nekoliko bolj kočljiva – kaj storiti glede drugega pojmovanja. Tudi to pojmovanje horizontalne jedrske proliferacije je precej široko.

Kljub temu pa je ta pristop v primerjavi s prej obravnavanim (tj. najbolj radikalnim) veliko bolj selektiven, saj vključuje dve bistveni omejitvi. Najprej kot bistven izločitveni pogoj navaja odsotnost ali kršitev sprejetih neproliferacijskih obveznosti glede nezlorabe namenskosti civilnih jedrskih znanstveno-raziskovalnih in proizvodnih naprav; poleg tega pa kot dodatni kazalnik obnašanja države v zvezi z izdelavo jedrskega orožja vključuje samo tisto dogajanje na nejedrskem področju, ki je neposredno v funkciji izdelave jedrskega orožja ali (vsaj) osvojitve jedrske oborožitvene opcije. Zato je po našem mnenju stanje, ko država glede delovanja svojih občutljivih jedrskih objektov ni pripravljena sprejeti mednarodnega (ali bilateralnega) neproliferacijskega nadzora ali pa sprejete obveznosti zavestno krši in ko izvaja postopke, ki ji omogočajo hiter napredek v smeri izdelave jedrskega orožja, potem ko pridobi še zadostno količino orožnega fisijskega materiala, dovolj utemeljeno obravnavati kot prvo obliko proliferacijskega obnašanja. Čeprav je lahko njena pot do osvojitve jedrskega orožja v demonstrirani obliki še precej dolga, takšna država zagotovo ni več čista neposestnica jedrskega orožja. Da lahko namreč državi pripišemo status čiste neposestnice jedrskega orožja, mora po H. Müllerju izpolnjevati vsaj dva izmed naslednjih štirih pogojev: a) odsotnost tehnološko-tehnične zmogljivosti in/ali materiala, potrebne(ga) za izdelavo jedrskega orožja; b) odsotnost znamenj ali trdnih dokazov, da se bo v bližnji prihodnosti (tj. v približno desetih letih) stanje glede prejšnjega pogoja spremenilo; c) obstoj zavezanosti določilom Pogodbe o neproliferaciji jedrskega orožja ali druge podobne pogodbe in d) odsotnost znamenj ali trdnih dokazov, da država krši ali namerava kršiti prej omenjene pogodbene obveznosti (Müller, 1991: 308).

Na temelju kritične presoje vsakega izmed navedenih štirih možnih širših pojmovanj horizontalne jedrske proliferacije lahko naš poskus definicije tega pojma sklenemo takole: poleg širjenja jedrskega orožja v vidni obliki vključuje horizontalna jedrska proliferacija tudi:

- širjenje že izdelanega, vendar nepreizkušenega jedrskega orožja in posameznih sestavin tega orožja, ki jih je treba samo še združiti;
- širjenje namenske (vojaške) znanstveno-raziskovalne in proizvodne (industrijske) zmogljivosti, potrebne za izdelavo jedrskega orožja, ki ni pod neproliferacijskim (mednarodnim ali bilateralnim) nadzorom, ter
- širjenje znanstveno-raziskovalne in proizvodne (industrijske) zmogljivosti na civilnem jedrskem področju ob nesprejemanju ali zavestnem kršenju sprejetih neproliferacijskih norm obnašanja ter izvajanju tistih postopkov, ki omogočajo hiter napredek v smeri

izdelave jedrskega orožja, potem ko se zagotovi (še) zadostna količina ustreznega (orožnega) fisijskega materiala.

2.2.4. Poimenovanje posameznih oblik (vrst) horizontalne jedrske proliferacije

Stanja glede izpolnjevanja zmogljivosti za izdelavo jedrskega orožja in njegove dejanske izrabe, na katerih temeljijo opisana štiri širša sodobna pojmovanja horizontalne jedrske proliferacije, so v anglosaški strokovni literaturi različno poimenovana. Prvo, drugo in tretje stanje se običajno poimenujejo s skupnim terminom "latentna" proliferacija, četrto stanje pa se označuje s termini "negotova" (angl. ambiguous), "prikrita" (angl. covert), "tajna" (angl. classified) ali "nejasna" (angl. opaque) proliferacija. Cohen in Frankel v svoji obravnavi druge generacije oziroma modela horizontalne jedrske proliferacije na temelju primerjalne semantične analize različnih pridevnikov ugotavljata, da se njihov pomen sicer v precejšnji meri prekriva, da pa je to generacijo (model) najustrezneje poimenovati nejasna (mračna) proliferacija (angl. opaque proliferation) (Cohen in Frankel, 1990: 18–21).

Različne oblike oziroma vrste horizontalne jedrske proliferacije zaslužijo ustrezno poimenovanje tudi v slovenskem jeziku. Čeprav je v angleškem jeziku Cohenova in Franklova izbira med navedenimi pridevniki v korist pridevnika "nejasna" (opaque) morda utemeljena, pa lahko v slovenščini nejasnost glede obstoja nečesa še bolj natančno poimenujemo z deležnikom "prikrit", ki označuje nekaj, kar "obstaja, a se na zunaj (še) ne opazi, ne vidi" (SSKJ/IV, 1985: 142). Ko gre za obstoj jedrskega orožja v sestavljeni in nepreizkušeni ali razstavljeni obliki, imamo torej opraviti s prikrito obliko horizontalne jedrske proliferacije, ali kratko, *prikrito proliferacijo*.

Vendar je z uporabo termina "prikrit" povezana težava. Ta termin se namreč semantično prekriva s terminom "latenten", ki pa naj bi označeval vsebinsko bistveno drugačna stanja. Če se tako kot pri poimenovanju prikrite proliferacije tudi tukaj opremo na dejanski obstoj jedrskega orožja in temu merilu dodamo še stopnjo (tehnološko-tehnične) zmogljivosti in odločenosti izdelati jedrsko orožje, potem lahko nastalo terminološko zadrego razrešimo tako, da:

- vse oblike oziroma vrste horizontalne jedrske proliferacije, ki presegajo njeno klasično pojmovanje, označimo s pojmom *nevidna proliferacija*. Poimenovanje resda ni najboljše, vendar je privlačno, ker je precej splošno, tako da lahko z njim zajamemo kakovostno zelo različna stanja. Poleg tega pa je nevidna proliferacija nasprotje vidne proliferacije;

- obliko horizontalne jedrske proliferacije, ki se kaže v obstoju prepričljive jedrske oborožitvene zmogljivosti in opcije, medtem ko napredek v smeri njene materializacije in s tem prikrite proliferacije pa ni gotov, poimenujemo *negotova proliferacija*;

- obliko horizontalne jedrske proliferacije, ko niti prepričljiva jedrska oborožitvena zmogljivost niti opcija še ne obstaja, določeni znaki (npr. odsotnost neproliferacijskega nadzora nad občutljivimi jedrskimi objekti, izdelava in preizkus nejedrskih sestavin jedrskega orožja) pa nakazujejo možnost razvoja v takšni smeri, poimenujemo *možna (potencialna) proliferacija*.²¹

Iz ponujenih poimenovalnih rešitev je mogoče prej navedeno definicijo horizontalne jedrske proliferacije (HJP) prikazati tudi takole:

HJP = vidna proliferacija + nevidna proliferacija
(prikrita + negotova + možna)

3.0. JEDRSKA PROLIFERACIJA: JEDRSKO BOHOTANJE ALI RAZRAŠČANJE IN JEDRSKO ŠIRJENJE

Proliferacija in proliferirati sta termina, ki se v današnjih politično-varnostnih razpravah pogosto uporabljata. Nepogrešljiva sta zlasti v literaturi in publicistiki o jedrski strategiji, jedrskem oboroževanju in razoroževanju, uravnavanju jedrskega oboroževanja (angl. nuclear arms control), uporabi jedrske energije in tehnologije ipd. Ker gre za termina, ki sta bila na politično-varnostno področje prevzeta iz bioloških in medicinskih znanosti in ved, ne bo uvodoma odveč nekaj etimološko-semantičnih pojasnil. To tem manj pri slovenskem jeziku, ker velja trditev o pogostosti pojavljanja besed proliferacija in proliferirati predvsem za tujo strokovno publicistiko, pri nas pa sta, razen v biološki in medicinski terminologiji, omenjeni besedi tako rekoč neznan. Za slovensko politološko, obramboslovno in vojaško terminologijo takšno stanje tudi ne preseneča, če upoštevamo dejstvo, da je v naši strokovni literaturi jedrska problematika, vključno ali predvsem s problematiko horizontalne jedrske (ne)proliferacije, zelo skromno zastopana.

3.1. Etimološko-semantična razlaga terminov proliferacija in proliferirati

Ob razlagi izvora in pomena terminov proliferacija in proliferirati je koristno najprej razlikovati med tistimi sodobnimi jeziki, kjer sta ti dve besedi tako v splošni kot strokovni rabi, in jeziki, kjer ju najdemo le kot termina v nekaterih strokovnih

²¹ Prvo – tj. najbolj radikalno – pojmovanje pa tako ali tako ne potrebuje posebnega poimenovanja, saj smo ugotovili, da je preširoko, in ga zato ne gre uvrščati pod pojem horizontalna jedrska proliferacija.

²² Glej npr. razlago v: *Diccionario de la Lengua Española*. Madrid: Real Academia Espanola, 1992, str. 1188.

²³ Glej npr. razlago v: *Il nuovo Zingarelli: vocabolario della lingua Italiana di Nicola Zingarelli*. Bologna: Zingarelli, 1992, str. 1482 ali *Dizionario enciclopedico italiano*. Roma: Istituto della enciclopedia Italiana, 1958, str. 833.

²⁴ V tem primeru naj bi bila etimon srednjeveška latinska beseda (pridevnik) *prolifer*, nastala s sklapljanjem besed *proles* in *ferre*, iz nje pa so nato z dajanjem pripon *-ous*, *-tion* in *-ate* nastali angleški pridevnik *proliferous*, samostalnik *proliferation* in glagol *to proliferate* [Webster's New World Dictionary of the American Language (College Edition). Cleveland, New York: The World Publishing Company, 1952, str. 1165; Webster Comprehensive Dictionary (Encyclopedic Edition). Chicago: J. G. Ferguson Publishing Company, 1992, Vol. 2, str. 1008].

²⁵ Po tej razlagi naj bi bil glagol *to proliferate* neke vrste derivativ (angl. *back formation*) samostalnika *proliferation*, slednji pa naj bi prišel v angleščino s prevzemom francoske besede *prolifération*. V francoščini naj bi samostalnik izpeljali iz glagola *proliférer*, glagol iz pridevnika *prolifère*, slednji pa je nastal s sklapljanjem latinskih besed *proles* in *fero*, *ferre* (*The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, 1956: 1596; Longman

terminologijah. V prvi skupini jezikov etimološko razlago terminov *proliferacija* in *proliferirati* izpeljujejo iz latinskega jezika. Tipični primer je francoščina, kjer je pridevnik *prolifère* kot etimon za francoski samostalnik "*prolifération*" in glagol "*proliférer*" nastal s sklapljanjem latinskih besed *proles* (slov. naraščaj, otrok, potomec, potomstvo, pomladek) in *fero*, *ferre* (slov. nesti, nositi, na/v/pri sebi nositi etc.) (*Le dictionnaire du Français*, 1992: 1312). Enako velja za druga dva največja romanska jezika – španščino²² in italijanščino,²³ za angleščino pa enosmiselne (enotne) etimološke razlage ni mogoče podati. Po eni razlagi izhajata angleška termina "*proliferation*" in "*to proliferate*" neposredno iz latinščine.²⁴ druga razlaga pa pripisuje posredniško vlogo francoščini.²⁵ V novejšem času se obravnavani besedi pojavljata tudi v nemškem jeziku, vendar imata status tujk, ki sta bili prevzeti iz angleščine.²⁶ V nasprotju z omenjenimi jeziki se v ruščini kot največjem med slovanskimi jeziki obravnavani besedi ne pojavljata niti kot tujki.²⁷ Nenazadnje sodi med tiste jezike, ki v svojem besedišču, namenjenemu splošni rabi, nimajo besed *proliferacija* in *proliferirati*, tudi slovenščina.²⁸ V vseh obravnavanih sodobnih svetovnih jezikih in tudi v slovenščini, (srbo)hrvaščini in drugih jezikih pa sta termina *proliferacija* in *proliferirati* povsem normalni sestavini biološke, zlasti botanične, in medicinske terminologije; in povsod se njuna etimologija povezuje z latinščino v smislu že navedene razlage.²⁹

Če so med posameznimi jeziki določene razlike glede obstoja besed *proliferacija* in *proliferirati* in njune etimologije, pa razlike domala povsem izginejo, ko gre za pomen teh besed. V splošni in ožjestrokovni rabi obeh besed se pomenske razlike pojavljajo le v odtenkih. Tako iz primerjalne analize francoskih in anglo-ameriških leksikalnih virov izhaja, da označuje termin *proliferacija* hitro in količinsko obsežno nastajanje novih delov (npr. celic, potomcev ali brstičev), hitro in bujno množenje (multipliciranje). V skladu s tem pa *proliferirati* pomeni nastajati hitro in v velikem številu, hitro in močno se množiti (multiplicirati), obnavljati (reproducirati) ali razvijati se ali rasti s hitrim in obilnim nastajanjem novih delov (npr. celic, popkov, brstičev, potomcev, mladičev ipd.) – skratka, obilno se reproducirati v hitrem zaporedju (*Grand Dictionnaire Encyclopedique Larousse*, 1984: 8/8503; *Longman Dictionary of the English Language*, 1991: 1282; *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged*, 1986: 1814). Pomensko bistvo *proliferacije* je torej v oznaki, da se (neki proces) odvija hitro in v velikem obsegu, v hitrem in bujnem dogajanju. To zadnjo ugotovitev lepo potrjuje dejstvo, da sta v francoščini, kjer je "*la prolifération*" zagotovo nativna beseda, njeni sopomenki poleg "*la multiplication*" (slov. množenje, pomnožitev; razmnoževanje; povečanje) tudi "*le*

foisonnement” (slov. množenje, naraščanje, mrgolenje; fig. preobilica, pretek) in “le pullulement” (slov. mrgolenje; gneča; hitra množitev) (Grand Dictionnaire Encyclopedique Larousse, 1984: 8/8503).

Termina proliferacija in proliferirati imata enak osnovni pomen tudi na področju medicine in biologije, čeprav je tukaj med posameznimi viri mogoče opaziti določene razlike v poudarjanju hitrosti in bujnosti dogajanja.³⁰ Glede pomena na medicinskem in biološkem področju velja omeniti še dejstvo, da ima termin proliferacija lahko tudi negativno konotacijo v smislu oznake za hitro množenje malignih, patoloških, morbidnih celic, cist ipd. Vendar bi bilo sklepanje, da imata besedi proliferacija in proliferirati na splošno in nujno pejorativni pomen, napačno, saj se na področju medicine termin proliferacija uporablja tudi za opisovanje povsem “normalnega” dogajanja, na primer pri menstruaciji ali celjenju rane.³¹

V angleščini sta se tako v splošni rabi kakor tudi v patologiji, zoologiji in botaniki termina proliferacija in proliferirati pojavila v drugi polovici XIX. stoletja³² in tako je bilo nato do druge polovice XX. stoletja. Tedaj pa je tudi raba termina proliferacija “proliferirala”. Z začetkom jedrske ere in nato s postopnim osveščanjem, da se bo število držav posestnic jedrskega orožja nujno bolj ali manj hitro povečevalo, se je namreč pojavila potreba po terminu za poimenovanje tega pojava. Problematiki povečevanja števila držav posestnic jedrskega orožja so zaradi neposredne prizadetosti ZDA prvi začeli posvečati večjo pozornost v ameriških političnih in strokovnih krogih ter v ameriški politično-varnostni literaturi. Pri tem so sprva v glavnem uporabljali nativni nagleški besedi “spreading” in “to spread”, nato pa so ju postopoma nadomestili s “proliferation” in “to proliferate”. Tako sta se do danes zadnja dva termina tudi v znanstveno-strokovni literaturi o (jedrski) razorožitvi in uravnavanju jedrskega oboroževanja (angl. nuclear arms control) že povsem utrdila, in to ne samo v angleškem, ampak tudi v večini drugih svetovnih jezikov. Na politično-varnostnem področju se beseda proliferacija najpogosteje uporablja v kontekstu širjenja jedrskega orožja in v zvezi s tem jedrske tehnologije nasploh, tako da že sam termin proliferacija brez pojasnila “jedrska” asociira na nekaj, kar je na kakršen koli način povezano z jedrskim orožjem.

Ko razmišljamo o potrebi in možnosti prevoda angleškega termina proliferacija, bi bilo zelo koristno najti razloge, zakaj je v angleščini “spreading” postopoma izgubil dvoboj s “proliferation”. V izredno obsežni literaturi o jedrski proliferaciji na to vprašanje ne najdemo odgovora. Lahko le domnevamo, da je bila ta zamenjava posledica pretirano ominoznega ocenjevanja tempa povečevanja števila jedrskih vojaških sil in vnaprejšnje sodbe o

Dictionary of the English Language, 1991: 1281.

²⁶ Glej npr. razlago v: Mackensen Deutsche's Wörterbuch (Rechtschreibung, Grammatik, Stil, Wörterklärung, Fremdwörterbuch, Geschichte des deutschen Wortschatz). Köln et al.: Vehling Verlag, 1983, str. 837 ali Duden Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim et al.: Dudenverlag, 1989, str. 1186. Da je v nemščini splošna raba terminov proliferacija in proliferirati novejši pojav, dokazuje odsotnost teh besed v starejših nemško-nemških slovarjih [npr. Der Grobe Duden etymologie (Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache). München et al.: Dudenverlag, 1963 ali Hermann Paul: Deutsches Wörterbuch. Halle: Veb Max Niemeyer verlag, 1961]. Enako je mogoče ugotoviti na temelju pregleda starejših in najnovejšega nemško-slovenskega slovarja. Ob tem pa je zanimivo, da zadnji nemško-slovenski slovar (Debenjak, Ljubljana: DZS, 1992) nemški termin proliferation razlaga z besedo proliferacija, ki pa je slovenski jezik ne pozna.

²⁷ Besed proliferacija in proliferirati ne najdemo niti v precej obsežnih splošnih rusko-angleških slovarjih (gl. npr.: Russko-angliskij slovar. Moskva: Izdatelstvo “Ruskij jezik”, 1975 ali Marcus Wheeler: The Oxford Russian-English Dictionary. Glasgow et al.: Oxford at the Clarendon Press, 1972).

²⁸ Slovar slovenskega

knjižnega jezika glagol proliferirati sicer vključuje, vendar nas s kvalifikatorjem "medicina" pouči, da gre za strokovni medicinski izraz (SSKJ/IV, 1985: 239). Ta slovar je tudi edini slovenski splošni leksikalni vir, ki omenja vsaj besedo proliferirati. Besed proliferacija in/ali proliferirati namreč ne najdemo niti v Verbinčevem (1987) ali Bunčevem (1991) Slovarju tujk, niti v Leksikonu Cankarjeve založbe (tretja izdaja, 1994) ali Mali splošni enciklopediji (1976).

²⁹ Da gre za ožja strokovna termina, običajno nakazujejo že navedeni in drugi splošni leksikalni viri, zlasti pa je to razvidno iz več- ali enojezičnih specializiranih bioloških (botaničnih) in medicinskih slovarjev, kot na primer: 1. Elsevier's Dictionary of Botany (II. General Terms) in English, French, German and Russian. Amsterdam et al.: Elsevier, 1982, str. 305, 708; 2. E. Veillon.: Dictionnaire medical – Medizinisches Wörterbuch – Medical Dictionary. Berne: Editions Hans Huber, 1950, str. 327; 3. Elsevier's Encyclopaedic Dictionary of Medicine (Part A: General Medicine) in 5 languages (English, French-German, Italian and Spanish). Amsterdam et al.: Elsevier, 1987, str. 688; 4. Aleksandar Đ. Kostić: Višejezički medicinski rečnik (Lexicon medicum polyglottum) (latinsko-nemško-angleško-francosko-italijansko-rusko-srbohrvatski). Beograd: Nolit, 1987, str. 436; 5. Lexikon der Biologie (in acht Banden). Freiburg et al.: Herder, 1986, zv. 7, str.

negativnih varnostnih implikacijah tega pojava v povezavi z možno negativno konotacijo termina proliferacija.³³ Ker pa so se zgodnje napovedi glede hitrosti povečevanja števila držav posestnic jedrskega orožja pokazale kot preveč črnoglede, je nastal glede rabe termina proliferacija na jedrskem orožnem področju protisloven položaj. Z njim se običajno poimenuje pojav, pri katerem hitrosti in bujnosti kot ključnih semantičnih sestavin proliferacije vsaj za zdaj niso prisotne, tako da je med pojavom in terminom veliko neskladje. Po drugi strani pa se termin proliferacija kot ustrezen redko uporablja za označitev pojava, ki je (bil) navzoč vse od sredine tega stoletja – tj. hitro količinsko povečevanje (multipliciranje) jedrskega arzenala ter nadaljnji kakovostni razvoj jedrskega orožja v državah, ki to vrsto orožja že imajo.³⁴

3.2. Prevod terminov proliferacija in proliferirati: Da? Ne? Kako?

Končno poskušajmo na temelju vsega doslej povedanega razrešiti v zvezi s terminoma proliferacija in proliferirati dilemo: prevod – da? Ne? Kako? Ta prevodna dilema sestoji iz dveh bistvenih vprašanj: 1. ali je za tujki proliferacija in proliferirati treba in ali je zaželeno poiskati domači besedi? in 2. Ali je ti dve tujki sploh mogoče ustrezno prevesti?

Iskanje odgovora na prvo vprašanje sodi v veliki meri na področje jezikovne kulture in naj bi bilo najprej in predvsem stvar jezikoslovcev. Toda eno izmed jezikovnokulturnih pravil nas zavezuje, da je skrb za nego knjižnega jezika tudi dolžnost vsakega uporabnika tega jezika. Poleg tega v prid prizadevanja za uvedbo domačega strokovnega izraza govori načelno stališče, da sta razvoj kake stroke in njeno izrazje medsebojno pogojena. In če pri tem upoštevamo relativno nerazvitost slovenske obramboslovno-vojaške terminologije vsaj na jedrskem orožnem in oboroževalnem področju, potem se nalogi, da na navedeni dve vprašanji ponudimo tudi lastni odgovor, kljub tveganosti takšnega opravila, ne moremo oziroma ne smemo izogniti. Navsezadnje pa lahko tudi pričujoča razprava kaže, da razčiščevanje pojmovnega kategorialnega aparata obramboslovne vede najboljše teče v domačem jeziku, torej z onomatološkimi sredstvi, naslonjenimi na slovenski jezik.

Glede rabe tujk je mogoče soglašati s splošnim priporočilom, da naj ima dobra domača beseda prednost pred tujko. Toda kako ravnati, ko imamo opraviti z bolj zapletenim položajem, na primer z načelno izbiro med pomanjkljivo poslovenjeno tujko, ki jo imajo tudi drugi jeziki, in pomensko natančnim in nedvoumnim mednarodnim izrazom. V takem primeru se lahko z vidika načel

jezikovne kulture opremo na dva glavna pristopa: a) funkcijskega, za katerega je značilen racionalni odnos do jezika, in b) purističnega, ki izhaja iz emocionalnega odnosa do jezika. Izhajajoč iz osnovne (sporazumevalne) funkcije jezika, se sodobna jezikovna kultura vedno odloča za drugo možnost – tj. uporabo pomensko natančnega tujega (mednarodnega) izraza. Puristi, predvsem skrajni, pa po drugi strani menijo, da nam mora biti (vsaj) ideal, da za vsako tujko najdemo ali naredimo ustrezno domačo besedo (Urbančič, 1987: 12, 51). To pomeni, da so skrajni puristi v svojem odnosu do tujk ne samo izrazito konzervativni in neživljenjski, ampak se tudi vnaprej odrekajo nekaterim splošnim prednostim, ki jih za jezik prinaša uporaba tujk. Če tujke niso sinonimi (sopomenke), se z njihovo uporabo namreč povečuje izrazna sposobnost jezika; zaradi njihove pomenske ozkosti se povečuje natančnost izražanja, kar je zelo pomembno pri ustvarjanju strokovnih terminologij, in obratno, dobre strani prinaša tudi pogosta pomenska širina tujk (npr. beseda blok); ne nazadnje pa je dobra značilnost tujk tudi njihova mednarodnost, njihova razširjenost med kulturnimi jeziki (ibidem, 58, 59).

Preden lahko ponudimo na vprašanje, ali sta tujki proliferacija in proliferirati v slovenski obramboslovno-vojaški terminologiji (ne)potrebni in (ne)zaželeni, svoj dokončni odgovor, moramo seveda preveriti, ali v slovenskem jeziku ustrezni domači besedi, ki bi ju lahko uporabili kot termin oziroma sestavino sintagme, sploh obstajata. Upoštevajoč splošni in strokovni pomen besed proliferacija in proliferirati, kot smo ga natančno opisali, se zdi, da sta temeljni pomenski značilnosti teh dveh izrazov – hitrost in bujnost – ustrezno zajeti v slovenskih besedah *bohotanje* oziroma *bohotati*. Z bohotanjem so termin proliferacija razložili tudi strokovnjaki za slovensko medicinsko terminologijo (Černič, 1987: 320; del Cott, 1987: 209), temu blizu pa je tudi razlaga “bujno, hitro se razmnoževati”, kakor glagol proliferirati pojasnjuje Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ/IV, 1985: 239).

Ali imamo torej pri presojanju glede rabe tujk proliferacija in proliferirati v slovenski obramboslovno-vojaški terminologiji opraviti s preprosto ali zapleteno izbiro? Poglobljeni razmislek pokaže, da gre za dokaj zapleten primer. Glede na navedeno ekvivalentno razmerje med izrazi proliferacija, proliferirati in bohotanje, bohotati lahko navedeno splošno priporočilo glede rabe tujk upoštevamo in namesto (jedrske) proliferacije/ proliferirati uporabimo (jedrsko) bohotanje/bohotati. S tem sicer izgubimo medjezično primerljivost domačih terminov in hkrati zavrnamo tujki, ki sta v nasprotju z domačim bohotanjem/ bohotati pomensko precej manj zasedeni in pomensko bolj natančni. Vendar dokončne odločitve o izbiri med proliferacijo/ proliferirati in bohotanjem/bohotati ne zapleta spoznanje, da z odločitvijo za domači besedi izgubimo določene

17; 6. Georg Boros: *Botanisches Wörterbuch*. Zürich: Hirzel, 1955, str. 142; Ivan Šugar: *Botanički leksikon (latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski)*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, 1990, str. 256; 7. Stanko Banič (ur.): *Mikrobiološki slovar*. I. izdaja, Ljubljana: Slovensko mikrobiološko društvo, 1994, str. 201; 8. *The American Illustrated Medical Dictionary*. 22. izdaja. Philadelphia & London: W. B. Sanders Company, 1952, str. 1220; 9. *Stedman's Medical Dictionary*. 20th edition completely revised, Baltimore: The Williams & Wilkins Company, 1961, str. 1225; 10. *Louis de Vries: German-English Medical Dictionary*. Prva izdaja, New York et al.: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1952, str. 338.; 11. *Wörterbuch medizinischer Fachausdrücke*. Stuttgart: Dudenverlag, 1968, str. 473; 12. *Enciklopedičeskij slovar medicinskih terminov*. Prva izdaja, Moskva: Izdateljstvo “Sovetskaja enciklopedija”, 1993, str. 337; 13. *Medicinski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1992, str. 679; 14. *Rudolf del Cott: Medicinski terminološki slovar*. Ljubljana: DZS, 1987, str. 209; 15. *Mirko Černič et al.: Slovenski zdravstveni besednjak*. Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1987, str. 320.

³⁰ Tako na primer ameriški medicinski slovarji geslo proliferacija razlagajo kot rast in številčno povečevanje z reproduciranjem podobnih tvorb oziroma

celic, ne da bi hitrost in količino dogajanja posebej poudarjali (The American Illustrated Medical Dictionary, str. 1220; Stedman's Medical Dictionary, 1961, str. 1225). Nasprotno pa nemški splošni in medicinski slovarji pri razlagi istega gesla praviloma uporabljajo izraz "Wucherung" – torej bujna rast ali bohotanje, npr. tkiva zaradi celične delitve (Wörterbuch medizinischer Fachausdrücke, 1968, str. 473; Bertelsmann Handlexikon, 1978, str. 966). Podobno Larrousov enciklopedični slovar, ko pojasnjuje pomen termina proliferacija na biološkem področju, pravi, da gre za hiter potek celične delitve (Grand Dictionnaire Encyclopedique Larousse, 1984, zv. VIII, str. 8503), medtem ko je opredelitev v Hachetovem francoskem razlagalnem slovarju, da je proliferacija normalna ali patološka multiplikacija (množenje) celic, bakterij, tkiva, organizmov nekoliko manj določna (Le dictionnaire du Français, 1992, 1312).

³¹ S takšno oceno soglaša tudi ugledni slovenski fiziopatolog prof. dr. M. Kordaš (ustni vir).

³² Samostanik "proliferation" se je v splošni rabi prvič pojavil leta 1858, glagol "to proliferate" leta 1873, nato pa sta oba termina postopoma prodirala v botanično (1858), patološko (1867) in zoološko (1894) terminologijo. Zanimivo je, da sta bila v občem jeziku in na področju biologije pridevnika "prolific" in "proliferous" v rabi že od sredine 17. stoletja (The

jezikovnofunkcijske prednosti, ki jih ponujata tujki, ampak dejstvo, da na ta način opravimo le del poimenovalne naloge. Razlog je v že opisanem neskladju med terminom proliferacija in pojavom, ki naj bi ga poimenoval. Kot rečeno lahko s terminom proliferacija ustrezno poimenujemo samo vertikalno obliko celotnega pojava – tj. količinsko rast in kakovostno izboljševanje jedrskega arzenala v državah, ki jedrsko orožje že posedujejo. Za poimenovanje njegove horizontalne oblike pa ta termin ni primeren tako zaradi svoje temeljne pomenske oznake (hitrost in bujnost dogajanja) kakor tudi zaradi odsotnosti oznake, da gre za pojav, pri katerem je pomembna prostorska razsežnost dogajanja. To pomeni, da moramo v slovenskem poimenovanju poleg bohotanja/bohotati vpeljati še druga dva izraza. Po našem mnenju sta med domačimi najprimernejša širjenje oziroma širiti.

Morda bi veljalo razmisliti tudi o smotrnosti nadomestitve bohotanja in bohotati z razraščanjem in razraščati se. Glagol bohotati (in njegov glagolnik bohotanje) je namreč pomensko zelo ozek, saj pomeni izključno "bujno in hitro rasti", pri čemer pridevnik bujen pomeni, da nekaj "obstaja v zelo veliki meri" (SSKJ/I, 1980: 164, 223). Nasprotno pa imata glagol razraščati se in iz njega izpeljan glagolnik razraščanje štiri glavne pomene – med drugim tudi "delati poganjke, veje..." in "postajati večji a) po obsegu... b) po intenzivnosti" (SSKJ/IV, 1985: 401). Ta širši in z vidika intenzivnosti dogajanja bolj umirjen pomen bi lahko bil primeren tudi za slovensko poimenovanje tistega, kar želi označiti sintagma vertikalna jedrska proliferacija. Zlasti danes, ko je znano, da obstoječi jedrski arzenali bodisi sploh več ne "rastejo" bodisi se le počasi količinsko krepijo in da tudi njihovo kakovostno izboljševanje nima več značaja bujnosti. Po slovensko bi torej lahko rekli, da je nekdanje jedrsko bohotanje danes prešlo v jedrsko razraščanje, in upajmo, da ne bo treba kdaj koli zopet govoriti o obratnem procesu. To pa pomeni, da lahko angleški sintagmi "vertical nuclear proliferation" in "horizontal nuclear proliferation" nadomestimo z vsebinsko bolj ustreznima domačima zvezama jedrsko razraščanje in jedrsko širjenje.

Na žalost za rabo na politično-varnostnem in vojaškem področju niti termin bohotanje niti razraščanje ni povsem ustrezen, ker je mogoče z njim zajeti samo ali predvsem količinsko plat dogajanja; vemo pa, da je (bil) pri razvoju obstoječih jedrskih arzenalov zelo pomemben tudi kakovostni vidik. Toda boljše ali popolnoma ustrezne besede v slovenskem jeziku ne najdemo. Še vedno pa lahko izbiro domače sintagme namesto tuje utemeljimo z dejstvom, da kakovostnega vidika tudi termin proliferacija ne vključuje.

Lahko, da je izražena pobuda, naj se celotna pomenska širina pojava upošteva tudi pri poimenovanju, pretirana, skrupulozna. Toda vertikalna in horizontalna jedrska proliferacija sta dve

različni stvari, "jeziku pa je samo v korist, če ima vsak pojem svoje lastno poimenovanje", pravijo jezikoslovci (Urbančič, 1987: 15). Poleg tega pa, zakaj bi poimenovalne slabosti iz drugih jezikov prenašali tudi v slovenščino.

LITERATURA

- ALI, R. Sheikh (1989): **The Peace and Nuclear War Dictionary**. Santa Barbara, Oxford: ABC-CLIO.
- ARMS CONTROL AND DISARMAMENT AGREEMENTS – Text and History of Negotiations (1975). Washington, D. C.: U.S. Arms Control and Disarmament Agency.
- BULL, Hedley (1961): **The Control of the Arms Race – Disarmament and Arms Control in the Missile Age**. New York: Frederick A. Praeger for The Institute for Strategic Studies.
- COHEN, Avner & Benjamin FRANKEL (1990): Opaque Nuclear Proliferation. V: *Opaque Nuclear Proliferation: Methodological and Policy Implications. The Journal of Strategic Studies* (Special Issue). London: Frank Cass & Co. Ltd., zv. 13, št. 3.
- del COTT, Rudolf (1987): **Medicinski terminološki slovar**. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ČERNIČ, Mirko et al. (1987): **Slovenski zdravstveni besednjak**. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- DICTIONARY OF MILITARY TERMS – U. S. Department of Defense, Joint Chiefs of Staff (1990). Nova revidirana izdaja. London, California: Greenhill Books, Presidio Press.
- EIGHTEENTH STRATEGY FOR PEACE. **Conference Report**, 13.–16. oktober 1977, Warrenton, Virginia: Airlie House, sponsored by The Stanley Foundation.
- GOLDBLAT, Jozef (1994): **Arms Control – A Guide to Negotiations and Agreements**. London et al.: SAGE Publications, PRIO.
- GRAND DICTIONNAIRE ENCYCLOPEDIQUE LAROUSSE (1984). Pariz, zv. 8.
- GREENWOOD, Ted & Harold A. Feiveson & Theodore B. Taylor (1977): **Nuclear Proliferation – Motivations, Capabilities, and Strategies for Control**. New York et al.: McGraw-Hill Book Company.
- INTERNATIONAL MILITARY AND DEFENSE ENCYCLOPEDIA (1993). Washington, New York: Brassey's (US), Inc., zv. 4.
- KAPUR, Ashok (1979): **International Nuclear Proliferation – Multilateral Diplomacy and Regional Aspects**. New York et al.: Praeger Publishers.
- KOKOSKI, Richard (1995): **Technology and the Proliferation of Nuclear Weapons**. Oxford et al.: Oxford University Press, SIPRI.
- LE DICTIONNAIRE DU FRANÇAIS (1992). Paris: Hachette.
- LONGMAN DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE (1991). Harlow, Essex: Longman Group UK Ltd.
- MAJEED, Akhtar (1991): **No Farewell To Arms: Strategic Issues in International Relations**. New Delhi: Lancer Publishers.
- MOHAN, C. Raja (1985): *Global Nuclearisation*. V: **Nuclear Proliferation and International Security**. K. Subrahmanyam (ur.), New Delhi: Lancer International, Institute for Defence Studies and Analyses.
- MÜLLER, Harald (1991): *Maintaining non-nuclear weapon status*. V: **Security with Nuclear Weapons? Different Perspectives on National Security**. Regina Cowen Karp (ur.), Oxford et al.: Oxford University Press, SIPRI.
- MÜLLER, Harald (1984): **Nuclear Proliferation: Facing Reality**. Bruxelles: Centre for European Studies.
- NUCLEAR PROLIFERATION AND SAFEGUARDS (1977). New York: Praeger Publishers.

Oxford English Dictionary, 1933: 8/1448; *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, 1956: 1596).

³³ To domnevo v svojem kratkem razmišljanju o natančnosti terminologije na področju jedrske proliferacije posredno potrjuje J. Simpson. Po njegovem mnenju naj bi bil eden od razlog za uveljavitev termina proliferacija konec 50. in na začetku 60. let želja razlikovati med povečevanjem števila držav posestnic jedrskega orožja zaradi lastne (domače) proizvodnje tega orožja v novih državah ter povečevanjem zaradi transferja jedrskega orožja iz obstoječih v nove posestnice tega orožja, kar se je označevalo kot difuzija. In termin (jedrska) proliferacija se je pojavil v času, ko se je napovedovalo, da bodo številne države, zlasti zahodnoevropske, če si bodo zagotovile zadostno količino urana, hitro izdelale lastno jedrsko orožje, in sicer tako zaradi tega, ker so za to postale tehnološko-tehnično sposobne, kot tudi zaradi "železnega zakona" mednarodne politike, po katerem bodo želele vse države z osvojitvijo jedrskega orožja okrepiti svojo nacionalno moč. (Simpson, 1984: 175) Na uprašnje, zakaj so v angleškem jeziku za poimenovanje tega pojava izbrali termin "proliferation", ne pa zadržali "spreading", pa tudi ta avtor ne daje odgovora.

³⁴ Eden redkih ali celo edini pisec z mednarodnega politično-

varnostnega področja, ki izrecno priznava in opozarja na neprimernost termina proliferacija za označitev pojava povečevanja števila držav posestnic jedrskega orožja, je K. Waltz. Čeprav ta avtor ne podaja etimološko-semantične razlage termina proliferacija, že v naslovu svoje znamenite študije o varnostnih implikacijah širjenja jedrskega orožja uporabi termin "the spread", začnjenja pa jo s tole ugotovitvijo: "Kaj bo širjenje (spread) jedrskega orožja naredilo svetu? Raje kot proliferacija ('proliferation') pravim širjenje ('spread'), kajti doslej je jedrsko orožje proliferiralo samo vertikalno, s tem ko so (sta) ga velike(-i) sile(-i) dodajale svojim(-a) arzenalom(-a). Horizontalno pa se je počasi širilo v države in malo verjetno je, da se bo ta hitrost močno spremenila. Kratkoročni kandidati za vstop v jedrski klub niso zelo številni in verjetno ne bodo drveli v jedrski vojaški biznis." (1981: 1; 1995: 1)

- THE OXFORD ENGLISH DICTIONARY (1933). *A new English Dictionary on Historical Principles*. Glasgow et al.: Oxford at the Clarendon Press, Vol. 8.
- QUESTER, H. George (1991): *Conceptions of nuclear threshold status*. V: **Security with Nuclear Weapons? Different Perspectives on National Security**. Regina Cowen Karp (ur.), Oxford et al.: Oxford University Press, SIPRI.
- ROTLAT, Joseph (1979): *Nuclear energy and nuclear weapon proliferation*. V: **Nuclear Energy and Nuclear Weapon Proliferation**. London: Taylor & Francis Ltd.
- SANDERS, Ben (1986): *Preventing the Spread of Nuclear Weapons*. V: **Coexistence, cooperation, and Common Security – Annals of Pugwash 1986**. Joseph Rotblat & Laszlo Valki (ur.), London: Macmillan Press.
- SCHOETTLE, C. B. Enid (1979): **Postures for Non-Proliferation – Arms Limitation and Security Policies to Minimize Nuclear Proliferation**. London: Taylor & Francis Ltd., SIPRI.
- THE SHORTER OXFORD ENGLISH DICTIONARY ON HISTORICAL PRINCIPLES (1956). *Third edltion*, Glasgow et al.: Oxford at the Clarendon Press.
- SIMPSON, John (1984): *The Nuclear Non-Proliferation Problem: Diagnosis and Treatment*. V: John Simpson & Anthony G. McGrew (ur.) **The International Nuclear Non-Proliferation System**. London & Basingstoke: The Macmillan Press Ltd.
- SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA (1980, 1985). Ljubljana: SAZU, DZS.
- SUBRAHMANYAM, K. (1985): *The Real Proliferation*. V: **Nuclear Proliferation and International Security**. K. Subrahmanyam (ur.), New Delhi: Lancer International, Institute for Defence Studies and Analyses.
- TAYLOR, B. Theodore (1990): *Nuclear Tests and Nuclear Weapons*. V: **Opaque Nuclear Proliferation: Methodological and Policy Implications**. *The Journal of Strategic Studies (Special Issue)*. London: Frank Cass & Co. Ltd., vol. 13, No. 3.
- UDGAONKAR, Bahlchandra (1989): *Beyond Non-proliferation*. V: **Building Global Security Through Cooperation – Proceedings of the 39th Pugwash Conference on Science and World Affairs**.
- URBANČIČ, Boris (1987): **O jezikovni kulturi**. Ljubljana: Delavska enotnost.
- WALTZ, N. Kenneth (1981): *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*. **Adelphi Paper** št. 171, London: International Institute for Strategic Studies.
- WALTZ, N. Kenneth (1995): *More May Be Better*. V: Sagan D. Scott & Kenneth N. Waltz: **The Spread of Nuclear Weapons: A Debate**. New York & London: W. W. Norton & Company.
- WEBSTER'S THIRD NEW INTERNATIONAL DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE UNABRIDGED (1986). Springfield, Mass.: Merriam-Webster Inc., Publishers.